

A felkiáltó mondatok a középmagyar korban*

A felkiáltó mondatok önálló mondatfajtaként való számontartása az egész nyelvtörténet folyamán a legproblematisabb mind a gyakorlat, mind a kapcsolódó szakirodalom szerint. A nyelv-tanítási hagyomány szerint azokat a mondatokat tekintjük felkiáltóknak, amelyekben a beszélő a valóság tükrözésén, ábrázolásán kívül még a saját, többnyire fokozott, érzelmi többletét is kifejezi. Az érzelmi többletet a szóbeli kommunikációban jellemző mondatfonetikai eszközök: intonáció, hangerő, hanglejtés, hangsúly jelzik. Közülük az intonáció jelölésére írásban a felkiáltójel vált szokásossá. A felkiáltójel az ómagyar korban hiányzik, használatának kezdetei a 17. század legelejeire tehetők: „Vgÿ kel, miért az magiaris nē építet maganak Varost, hordotta volna oda be marhaÿat!” (1603: Szam. 97), de az eredeti kéziratokban és nyomtatványokban továbbra is, egészen a korszak végéig csak ritkán tűnik fel, például Tótfalusi Kis Miklósnál: „Annyira igaz az, hogy a’ jóban való fizes szándékot és könyörgést fo ha Isten gyümöls nélkül nem hagyja!” (Ments. A2b). Még azokban a forrásokban, amelyekben előfordul, sem következetes a használata, és nem is feltétlenül mondatzáró írásjelként áll. Előfordul, hogy valamely indulatszó vagy érzellemmel telített szintagma végére, mondat belseji helyre kerül: „Mi tfuda tehát! ha ezek ezt a’ drágalátos Szűzet nem tíftelik, hanem inkább ellenkeznek vele” (Hit. 63.)

A felkiáltójel megjelenése előtt is voltak próbálkozások, amellyel a közlő mondattól eltérő, másféle intonációt jelölni próbálták. Egyes nyomtatványokban a kérdőjel tűnik fel ebben a funkcióban: „Melly nagy buzgóffaggal ellene mondottál minden tefti rut fzeretöidnek?” (Hajnal, 30). (Sajnálatosan az újabb kiadásokban, egyes szövegközlők utólag, önkényesen sokszor olyan helyre is kiteszik a felkiáltójelket, ahol az eredeti íratban az nem volt. Ezek a kiadások a mondatfajta kutatásához csak megfelelő korlátokkal használhatók.)

A sajátos intonációra nem csak írásjellel, más módon is utalhattak. Úgy tűnik, hogy – különösen a felolvasásra vagy még inkább az előadásra szánt szövegekben – az erősebb érzellemmel telített tagmondatokat még indulatszó is megelőzhette: „Ah ha jo hirt hoznál, *holtigh áldanálak*” (Flor. 261); „*oh melly tsúdálatofo a’ Te felekedeteid a’ tiéid körül, az ő jovokra mindenekben fel-segélled az Idvelségre.*” (BKata. 8); „*Jaj, jaj, be darabos ez a rut felelet*” (Bök. 388). Indulatszó azonban nemcsak felkiáltó mondatok előtt, de igen gyakran megszólítások és kérdések, a kijelentőtől azonban mindenképpen különböző, modális mondatok előtt is állhatott.

A felkiáltó mondatok jellemzően 3. személyűek, állítmányuk nagyon gyakran összetett. Előfordulhatnak monológokban is, legtöbbjük a mondat szerkezete alapján nem feltételezi beszédpartner jelenlétét, annak ellenére, hogy a tényleges előfordulási arányuk a különböző műfajokban ezt nem igazolja. A legtöbb felkiáltó mondat a drámákban fordult elő, az adatok majdnem fele (46%). További 10–10% körüli arányban adatható még a lírai művekben, verses epikában, a jogi szövegekben és az elbeszélő prózában. A többi műfajban ennél alacsonyabb arányban van képviselve, míg a statisztikailag releváns anyag leveleiből hiányzik ez a mondatfajta. Mivel a korszak jogi szövegei elsősorban jegyzőkönyvek, sok párbeszédet idéznek. Vagyis a felkiáltó mondatokkal korszakunkban elsősorban a dialógusos művek élnek. Bár az előző korszakban inkább az imák, fohászok bővelkedtek felkiáltó mondatban, az eltolódás a dialógusos művek javára a sokkal bővebb forrásanyaggal magyarázható. Egyéb változás az előző korszakhoz képest nem észlelhető. A mondatfajta létrehozásában szerepet játszó modális elemek mind adathatók voltak korábban is, és nagyobb jelentésváltozás sem regisztrálható. Ugyanakkor a bőségesebb adatmennyiség lehetőséget ad az egyes elemek használati szabályainak pontosabb leírására, illetőleg a műfaji megoszlások pontosabb megfigyelésére.

Felkiáltó mondatfajtaként (miként a többi mondatfajta esetében is) felső szintű tagmondatokat elemzünk, alárendelt tagmondatokat nem. A felkiáltó mondatok között szintaktikai tulaj-

* Az OTKA (T 48867) támogatásával készült.

donságaik alapján a következő csoportokat különíthetjük el: **A.** Tagolt felkiáltók. Ezek szintaktikai jegyeik alapján lehetnek: 1. indulatszóval, 2. nyomósító partikulával vagy 3. fokozást kifejező névmással bevezetett felkiáltók. Az egyes szintaktikai elemek nem zárják ki, sőt erősítik egymást, korszakunkban legtöbbször ezek különféle kombinációi adathatók. **B.** Tagolatlan felkiáltók. **C.** Szemantikai okokból lehetségesen felkiáltók.

A. A tagolt felkiáltó mondatokban az expresszív állításnak vagy felfokozott érzelmeknek megfelelő, azok kifejezését segítő grammatikai eszközök jelölik a mondat modalitását.

1. Felkiáltók lehetnek azok a tagolt mondatok, amelyeket, valószínűleg a sajátos intonáció jelzésének szándékával, indulatszó előz meg, s a mondat állítmánya kijelentő vagy ritkábban feltételes módú. Az indulatszó lehet az *ó*: „*Oh*, azok sem egy szalnerais, sőt egj mak szemnire sem *mostol-hatak ki* az Angelica abrazatiai” (RMDE. I: 855); *ah*: „*Ah* ha jó hirt hoznál, *holtigh áldanálak*.” (Flor. 261); vagy a *jaj*: „*jaj*, szinte *elúntam* életemet; azt akarnám, hogy mennél hamaréb megválhatnám a világtúl.” (Pázm. 639); „*Jaj*, én hűt régentén mint *virágzom* vala, És az egész világ éngem *becsül vala*” (RMDE. XVIII/2: 17).

2. Egyes fokozó partikulák, amilyen például a *de*, *be*, részt vehetnek a mondat felkiáltóvá tételében: „*De* chak kar hogi fozolaz mert bizon semmj nem kelý benne.” (BKom. 72.); „*Ó be* sok arany vált itt márvány kövé, úgymond” (Ép. 585); „*Piha, be* sajnálom tselekedtemet” (Bök. 381).

3. Felkiáltók azok a tagolt mondatok is, amelyekben a névmás olyan kifejezés része, amelynek jelentése 'milyen nagyon'. Ezekben a mondatokban, a korábbi korszakhoz hasonlóan, a *mely*, *ki*, *mi*, *hogy* fokozó értelmű névmásokkal találkozhatunk: „*Melly* igen el késett, vontattya dolgomat” (Flor. 264); „*mely* kegyetlen Aszony ez a pálfy Ilona, mert a Selley Istvány sem holt volna megh ha az a háromszáz forintot nem kérte volna rajta” (Bosz. 538); „Mert igen nagy nyaualyába lebec. Vay *ki* nehez vgyvem leßen” (HKr. 81b), „*Ki* kemeni uagi bar czak ezerez resfet erredeti [erzenedis] az faidalomnak” (BKom. 70), „*Mi* tfuda tehát! ha ezek ezt a' drágalátos Szűzet nem tízfelik, hanem inkább ellenkeznek vele” (Hit. 63); „*Iai* fzegey fzent Domonkos atyanc, *hogy* vefzenc, *hogy* fillyedenc” (Sztár. 45).

A fokozó értelmű névmásos felkiáltó mondatokban a szórend is eltérhet a hasonló alakú, kérdő névmással induló kérdő mondatokétól, például megszólítás szövődhet be a mondat belsejébe: „*Oh melly* keferedet es *melly* nyomorodot *Itenem* az en fziuem, mert el fogyatkozott túlem el tauozott iay már az en életem” (BÉN. 254b); „*Oh melly* edeffleges es *melly* őruendetes *Wram* az te fzent Lelked” (BÉN. 254a), és az igeikötős ige egyenes szórendű lehet: „*Mely* igen *fel magafaltattak Vram* az te munkáid” (Alv. 1).

Bár a felkiáltó mondat létrehozásában szerepet játszó egyes szintaktikai elemek legtöbbször bemutatatható önállóan is, javarészt egymással kapcsolódva, egymást erősítve fordulnak elő a szövegekben. A fokozó értelmű névmásos mondatok többnyire indulatszót is felvesznek, a teljes korszakban a leggyakoribb együttes az *ó mely*: „*Oh melly* szép, ha látnád, most a' Florentina” (Flor. 263); „*óh melly* tsúdálafok a' Te tfelekedeteid a' tiéid körül, az ő jovokra mindenekben fel-segélled az Idvefségre” (BKata 8). Míg kérdőszavas felkiáltó mondatok szép számmal adódnak indulatszó nélkül is, a *be*, *de* nyomósító partikulás mondatok szinte kizárólag csak indulatszóval együtt állnak. Néhány példa a korszak végéről, a 18. század második feléből: „*Ó be* fok arany vált itt márvány kövé, úgymond” (Ép. 385); „*Jaj, jaj, be* darabos ez a rut felelet” (Bök. 388); „*Piha, be* sajnálom tselekedtemet” (Bök. 381). Igen ritkán előfordul a két leggyakoribb indulatszó is együtt, *ó jaj* sorrendben: „*Oh, jaj*, *melly* hijjában futam e világot ... *Oh, jaj*, ha el veszem a szep Menyorszagot!” (RMDE. XVIII/1/1: 410). Azonban fokozó értelmű névmás és fokozó partikula nem áll egymás mellett, valószínűleg szemantikai okokból.

B. A tagolatlan felkiáltó mondatok az ómagyar korhoz hasonlóan indulatszóból, interakciós vagy mutató mondatzóból álló tagmondatok lehetnek.

1. Felkiáltóknak tekintjük a különféle indulatszókat, az ezekből álló tagmondatokat. Leggyakoribb az *ó, jaj, oh, ah*. Az indulatszók önmagukban csupán erős érzelmi felindulást jeleznek, amit a rákövetkező egy vagy több tagmondat fejt ki tagolt formában. Ebből következően az indulatszók után következő tagmondatok különféle – a kijelentőtől különböző – modalitásúak lehetnek. Sokszor felkiáltó: „*Ó, mely igen szeret egy asszony tégedet*” (Eur. 411); „*Oh lam ugian megh keserettel*” (BKom. 71). Az indulatszóból álló tagolatlan felkiáltó mondatot, közülük különösen gyakran az *ó*-t megszólító mondat követi: „*Oh nagy Isten miért tartasz ilyen nagy latrot*” (Száz 40); „*Jövevény emberrel, ó, én búsuít szívem, mi közöm vagon nékem*” (Eur. 407); „*Oh en keserűes szerenczem mellj saniarú kípén giötrez engem hogy azt kölj köuetnem, ... az kj el fűtt előttem*” (BKom. 74). Van olyan elképzelés, például Szenczi Molnár Albert nyelvtanában is, miszerint az *ó*-nak vocativus jelölő szerepe van. Az *ó* megelőzhet óhajító tagmondatot is: „*Oh vaiha fogattam uolna s nem kegyetlenketem uolna azkor elene*” (BKom. 75); „*Ah csak jönne hamar kívánt követségem*” (Flor. 261). Ritkábban még kérdő is lehet a követő tagmondat: „*Ah mitt mivelsz?*” (Flor. 266). Az *ó* önálló mondategésként való előfordulása – bár nem volna lehetetlen – a korpuszból nem adatolható.

Elsősorban a drámákban fordul elő, de más, szövegekben is igen gyakori a *jaj*. Legtöbbször mondatkezdő helyzetben találjuk: „*jaj a fekete aszszony Kata leányával itt vagon, a kútban akar-nak ölni*” (Bosz. 2: 99); „*De iay azoc titőket mind le vagnac*” (TKr. a4a). Lehet mellérendelt tagmondat előtt: „*Senki nem kesereg the raitad, hanem csak az the el veset leaniod iaigatgeded, iai, iai*” ennekem, eiel, nappal kőnuez az en szemem” (RMDE. I: 796), „*Iai, mint veszek, Orestes, Iai, mel keserű ennekem, hogy csak holt tetemid fekűsznek eloettem*” (RMDE. I: 820). Olykor azonban a mondat belsejébe kerül, versekben elsősorban ritmikái okokból: „*el fogyatkozott túlem el tauozott iay mar az en életem*” (BÉn. 254b). Időnként előfordul a *jaj*-nak egy egészen érdekes, állítmányszerű szerepe is: „*Saem testemnek sem lelkennek nem lesz imar niugodalma, oeroekkoen oeroekke iai, iai*” leszen az en dolgom, mert maeg ez vilagon meg emeztettem minden vigasagomat” (RMDE. I: 827). Inkább csak drámákban, néha egyedül is állhat: „*Toluay, toluai Hol vattok Lam, senki nincz az en szolgaimba Iai, iai, iai*” (RMDE. I: 824). A *jaj* korszakunkban is igen sokszor dativusi vonzattal áll. Szinte kivétel nélkül dativusos szerkezetben áll a bibliai helyeken: „*Jay néktecis törűeny tudóknac, mert el hordozhatatlan terheckel terhelitec meg az embereket*” (KárÚT. 65) ~ „*Týnektekűs tewrwenýtudoknac Iay*” (PÚT. 146), jóval ritkábban, de máshol is előfordul: „*De iay annac à ki illý tanítalfualis nem tud meg terni az Vvr Iftenhöz*” (BornPred. IXa–b); „*Es úkis el efnek de jai véreteknek.*” (Adr. Kk2).

Az indulatszók a korszakban rendkívül változatosak lehettek, erre enged következtetni, hogy ha ugyan kisebb számban is, de már az írott korpuszban is többféle indulatszó áll tagolatlan tagmondatként: „*Monda az eb. Aha kenýeret acz nekem hogy ne wgaffalak*” (PFab. 17b), elsősorban inkább drámákban: „*Haj hop bolond Judás magát fel-akasztá ...*” (Juh. 247); „*Piha* be sajnálom tselekedtemet” (Bök. 381). A *no* interakciós mondatzó a beszéd, társalgás továbbgördítését szolgálja, miközben magában rejtheti a beszélő türelmetlenségét, ezzel kapcsolatos indulatát, ezért feltehető a felkiáltó értelmezés: „*Noh, hozza az lopo beste lelek kuruakhoz es eölljetek eöket*” (1590: SzOkI. 114), bár gyakrabban inkább felszólító mondatokkal áll.

2. Az előző korszakra tett megállapításoktól eltérően ebben a korszakban a mutató mondatzó nagy számban, jellemzően kijelentő tagmondatokkal társulnak. Mivel a felkiáltó tagmondatok, valószínűleg mondatfonetikai okokból, nem kapcsolódnak kijelentő tagmondatokhoz, a *nam, lam, im, ime* mutató mondatzó maguk is inkább kijelentők, nem hordoznak érzelmi többletet: „*Nam Enýs mondam .n. hogy oth walek .n.*” (1554: DMisz. 25), „*Aþoniom im egj kis kutiat adot Im neked kültem it im meg lad yo gazdaja uolt meg az bolhatis ki þettjk belóle, ne hagjak ugj mjnt az tóbyt*” (1592: TLev. 37); „*Imé* el jönnek az napok és tamaftok Dávidnac igaz csómötét” (Alv. 4).

C. Szemantikai okokból lehetségesen felkiáltó mondatok.

1. A felkiáltó mondatokra kizárólagosan jellemző grammatikai jegyek híján gyakorta csak feltételezésekre szorítkozhatunk. A szemantikai tulajdonságok alapján történő meghatározás is

csupán feltételezés. Egyes szavak, különösen minősítést kifejezők, jelentésüknél fogva alkalmasak lehetnek arra, hogy bizonyos érzelmeket hangsúlyosan kifejezzenek megengedve ezzel, hogy az őket befogadó mondat felkiáltó értelmezést kapjon. Ide sorolhatók némely dicsőítő, köszöntő formulák: „Áldott az ő neve öröké mennyekbe” (Bal. 85), „áldot az ki jőt az Vrnak nevében” (Alv. 1); „Isten hozot kérlek micsoda válasz lón?” (Flor. 261); elismerés: „Bodog à ki mafon tanul” (BornPred. Xa).

A sajnálkozást olykor gúnyosan is kifejező, *kár*, *de kár* is felkiáltó mondatban fordult elő: „De *chak kar* hofi fzolaz mert bizon semmj nem kelý benne” (BKom. 72); „Ember vagy te, diszno Nem tom, hol tanultal. *Kár volt*, hogy Anyadban meg ott benn nem futtal, Még kitsiny korodban, *kár*, hogy ki nem múltal” (Bök. 394).

A rendkívüli dolgokat nagy valószínűséggel felkiáltó mondatokkal fogalmazták meg: „*choda ez uilag*, tudod pedig leuelejnk mjnd ot uadnak, kj mjnden marhanknal dragab ha az el uefz az kj keziben akad, az jofzágis aze lefzen” (1594: TLev. 49); „*Ez nagy czuda*: hogy az ki meg vert, vgy vertec hogy meg holt belé, noha Zafzlos wr volt” (BornPred. Xa). A ritka kivételként előforduló felkiáltójel is egy ilyen adat után mutatható be: „*Tsudálatos dolog!* melly izetlen vala eddig néki a’ Kerefztények között élni, és az ő fzoakáfokhoz magát alkalmaztatni, oly kéfz, és hajlandó kedvel vifeltetett az után mind egyikéhez, mind máfikához” (Kárt. 8). Ennek ellentétéként a különösen gonosz vagy felháborító jelenségeket is felkiáltónak tekinthetjük a következő példákban: „Vram Iften, hogy immar femmi tifztesfegec es Bőchületec nem kezde lēnyi az ég hazi nepek nec” (Sztár. 36); „Mit hallok tetőled? *gonoszság* az asszonyom” (Eur. 410); „*Gazság a dolgokot* ostoba parasztság” (Bök. 388).

A bizonyosságot, megerősítést kifejező és a forrásokban gyakran előforduló *bizonny* partikula inkább a felkiáltó értelmezést erősíti: „iry nekem, *bizonny* senkinek nem mutatom” (1588: TLev. 19); „En *bizonny* az el mult napokban meg mostis oli nagi sziuem retegesevel Voltam mind kegyelmedt alapottia fellől mind Erdli fellől nem tuttam mit miuelni” (1630: LPLev. 112); „*Bizonny* a világon nincs olly erötetes, Az ki el szakassza” (Flor. 267); „El mégyek jo szível *bizonny* ha tehetem” (ComG. 526). Nagyon valószínű, hogy a ’bizonny’ értelmű *bezzeg*-et magába foglaló mondat is felkiáltó: „*Bezzeg* soká késel Rozgoni Uram” (ComG. 530). Ugyanakkor a *bizonny* megszilárdult ragos alakjai, a *bizonnyal*-*bizonnyára* ’bizonyossággal’ jelentésű módosítószók nem közvetítenek különösebb indulatokat, és nem eredményeznek felkiáltást. Ezekkel elsősorban Wathay írásában találkozhatni: „azkit haluan, nehez neuen uem *bizonni*all, miuell az Feieruar meg maradasa igen ketsegeskepen uala” (547); „Melltiztnel soha Izetlenbett en nem tizteltem uala, es *bizoni*ara banatomrais uala” (547); „*Bizoni*al irom semitt soha effeleben nem kerdezuen az Magiaroktól senki sem en thülem” (548).

Szokásos volt a *dolog* szó jelzős szerkezetével kifejezni erős állítást vagy éppen felháborodást: „*lehetetlen dolog* hogy ne uigadgyon, es nagy aitatofsaggal ez mai napon, az uriftennec dicheret ne mongyon” (TEv. 65); „*Bizon dolog* hogj igen uertik otfen az Budaj Basat ümagatis” (1593: TLev. 42); „*Csodálatos dolog*, hogy eddig észre nem vehették annak a’ nagj leánynak dologát” (RMDE. 2: 37); „*Jo dolog* mindenkor bizni igazsághoz” (ComG. 525).

Mindenképpen felkiáltóknak kell tekintenünk a szitkozódásokat, ezek természetüknél fogva rendkívül gazdagok (negatív) érzelmekben: „Monda ezen: beste lelek, kuruafia *megh eöllek, vagj bennae tezek*” (1590: SzOkl. 115).

2. Grammatikai formájuk ellenére felkiáltást fejezhetnek ki a retorikai kérdések: „Micsoda ellenség árthatott Trojának Míg holta nem történt vitéz Hectorának Ki árthatott addig Carthágo Várának Míg nem fogjott élte benne Hannibálnak” (ComG. 524) [semmilyen ellenség, senki nem árthatott], és a nem megfordítható értékelő kérdések is: „Hát tized-fél elfzendeig, a’ mennyit ott töltöttem, mi lehetett volna?” (Ments. A1b) [sok mindenre futotta volna].

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- MTA Nyelvtudományi Intézet, Nyelvtörténeti Osztály – <http://www.nytud.hu/oszt/nyelvtort/abcrendeskkforras.pdf>
- Adr.* = Adriai tengernek Syrenaia. Zrínyi Miklós munkái. 1650/1651. Facsimile kiadás. Kiadta: Kovács Sándor Iván. Akadémiai Kiadó–Magyar Helikon. Budapest, 1980. Benne: Zrínyi Miklós: Feszületre, Peroratio.
- Alv.* = Alvinci Péter, Postilla. Kassa, 1633.
- Bal.* = Gyarmati Balassi Bálint énekei. 1595 e. Kiadta: Kőszeghy Péter és Szabó Géza. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1986.
- BÉn.* = Bornemisza Péter, Enekek három rendbe: kulomb kulomb felec. Detrekő, 1582. Facsimile kiadás. Kiadta: Varjas Béla. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1964. Benne: Dóczy : Dicsérlek tégedet.
- BKata* = Gróf bethleni Bethlen Kata életének maga által való leírása. 1744. In: Széki gróf Teleki József özvegye, bethleni Bethlen Kata grófnő írásai és levelezése 1700–1759. Kiadta: Szádeczky Kardos Lajos. Budapest, 1922.
- BKom.* = Balassi Bálint Szép magyar komédiája. 1589. Kiadta: Ján Mišianik, Eckhardt Sándor, Klaniczay Tibor. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1959.
- Bod* = Bod Péter, Magyar Athenas. [Nagyszében,] 1766. Reprint kiadás: Pytheas Kiadó. Budapest, 2003.
- Bosz.* = Magyarországi boszorkányperek I–III. 1529–1768. Kiadta: Schram Ferenc. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1970.
- Bök.* = Bökényi János: Actus a mester emberekről 1768. In: Régi magyar drámai emlékek. XVIII. század. 1/1. Protestáns iskoladrámák. Kiadta: Varga Imre. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989.
- ComG.* = Comoedia generalis de conflictu Turcorum et Hungarorum. 1700 k. In: Régi magyar drámai emlékek II. Kiadta: Kardos Tibor. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1960.
- DMissz.* = Dunántúli misszilisek a XVI. századból. Kiadta: E. Abaffy Erzsébet. Budapest, 1968. MNyTK. 121. sz.
- Ép.* = Molnár János, Régi jeles épületekről. Nagyszombat, 1760.
- Eur.* = Eurialus és Lucretia históriája. 1577. In: Régi magyar költők tára. XVI. századbeli költők művei IX. 1567–1577. Kiadta: Varjas Béla. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1990.
- Flor.* = Florentina. 1675 k. In: Régi magyar drámai emlékek II. Kiadta: Kardos Tibor. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1960.
- Hajnal* = Hajnal Máttyás, Szíves könyvecske. Bécs, 1629. Facsimile kiadás. Kiadta: Holl Béla. Balassi Kiadó–MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 1992.
- Hit.* = Nagy Ferenc, Az egy igaz, és boldogító hitnek eleji. Eger, 1771.
- HKr.* = Heltai Gáspár: Chronica az magyaroknak dolgairól ... [Kolozsvár, 1575.] Facsimile kiadás. Kiadta: Varjas Béla. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1973.
- Juh.* = Juhász Máté: A Krisztusnak érettünk való kinszenvedéséről. 1761. In: Régi magyar drámai emlékek. XVIII. század. 2. Minorita iskoladrámák. Kiadta: Kilián István. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989.
- KárÚT.* = Károli Gáspár, Szent Biblia. Vizsoly, 1590. Újtestamentum. Facsimile kiadás. Magyar Helikon. Budapest, 1981.
- Kárt.* = Mészáros Ignátz, Egy Kártigám névű török kis-asszonynak ritka és emlékezetes történeti. Pozsony, 1772.
- LPLev.* = Lobkowitz Poppel Éva levelei. In: "Im küttem én orvosságot" Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1640. Kiadta: Kincses Katalin. ELTE Középkori és Korajújkori Tanszék. Budapest, 1993.
- Ments.* = M. Tótfalusi K. Miklosnak Mentsége. Kolozsvár, 1698.
- Pázm.* = Pázmány Péter: Predikációk. 1636. In: Pázmány Péter összes munkái VII. Predikációk. Második rész. Sajtó alá rendezte: Kanyurszky György. Budapest, 1905.
- PFab.* = Ezópus fabulái, melyeket magyar nyelvre fordított Pesti Gábor. Az 1536. évi kiadás hasonmása. Közoktatásügyi Kiadó. Budapest, 1950.
- PÚT.* = Pesti Mizsér Gábor, Új Testamentum. 1536. Facsimile kiadás. MTA. Budapest, 1895.
- RMDE.* = Régi magyar drámai emlékek I–II. Kiadta: Kardos Tibor. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1960.
- RMDE XVIII.* = Régi magyar drámai emlékek XVIII. 1–4. Kiadta: Kilián István. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989–1992.
- Szam.* = Szamosközy István történetíró kézirata. Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. XVII. század eleje. A magyar nyelvtörténet forrásai. 2. sz. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 1991.

- Száz.* = Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye. [Sorozat.] Pest–Budapest, 1– (1867–). Benne: Száz. 16. sz.: Hegedűs Márton: Az hegedűsökről 1580 e.
- SzOkl.* = Székely oklevéltár. Új sorozat. I. Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek. 1569–1591. Kiadta: Demény Lajos és Pataki József. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1983.
- Sztár.* = Sztárai Mihály, Comoedia lepidissima de sacerdotio ... Az igaz papsagnac tikore. Óvár, 1559.
- TEv.* = Telegdy Miklós, Az evangeliomoknak, mellyeket vasarnapokon, es egyeb innepeken esztendoc által, az Anyaszentegyhazba oluasni es predicalni szoktanac, magyaraztattanac elseo resze. Bécs, 1577.
- TKr.* = Tinódi Sebestyén: Egri historianac summaia. In: Tinódi Sebestyén, Cronica. Kolozsvár, 1554. Facsimile kiadás. Kiadta: Varjas Béla. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1959.
- TLev.* = Telegdy-levelek. In: Két vitéz nemes úr. Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. Közvetette: Eckhardt Sándor. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem. Budapest, 1944.

SZAKIRODALOM

- Balázs Judit 1995. Tagolatlan tagmondatok. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 71–86.
- Keszler Borbála 1995. A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig. *NyTudÉrt.* 141. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kocsány Piroska 2001. A retorikai kérdések egy lehetséges tiopológiája. In: *A retorikai kérdés a nyelvhasználatban.* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 7–19.
- Kugler Nóra 2003. A módosítószók funkciói. *NyTudÉrt.* 152. sz.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Pólya Katalin 1995. A mondat és fajai modalitásuk szerint. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 19–39.
- Sziksainé Nagy Irma 2001. *A retorikai kérdés rövid tudománytörténete.* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Sziksainé Nagy Irma 2003. A retorikai kérdés és felkiáltás határsávja. *MNyj.* 41: 571–80.

Pólya Katalin

SUMMARY

Pólya, Katalin

Exclamations in Middle Hungarian

This paper analyses exclamatory sentences from the Middle Hungarian period, primarily in terms of their grammatical features. Among articulated exclamations, the author distinguishes those that determine their basic modal value with an interjection, an emphatic particle or an intensifying pronoun, respectively. She also discusses unarticulated exclamations in detail and adds that for some sentences whose exclamatory modality is not made unambiguous by grammatical features, it can be made probable by semantic ones. The investigation being performed on a closed corpus, it also allows for highlighting genre-specific characteristics within the various types of sources.